

RESISTENCIA E DEREITO Á RENACENZA

Margarita Ledo

É Monforte.

É o comedor dunha casa racionalista con semi-galería cara á rúa. Rematei o primeiro curso na Escola de Xornalismo en Barcelona. Teño dezanove anos e veño coñecer a Manuel María e a Saleta.

Hai poucos meses escribín unha carta dirixida a eles, a miña primeira carta nunha lingua, o galego, na que nunca fun alfabetizada. E para me dar a valer, canda a carta achego algún poema. Ofrécenme a casa.

Falo pouco. Quizais por medo a non saber como dicir o que quero dicir en galego. Porén, fico uns días. O meu cuartíño de durmir ten paquetes de libros que chegan de América e cartazes da revolución cubana. Dinme os nomes de quen o ocupou antes ca min e de quen o ocupará despois. Síntome parte desa habitación comunal onde durmiu Darío ou Viale Moutinho.

No segundo andar da rúa Roberto Baamonde comezo a recoñecer –nos cadros da estancia principal e nos gravados, nos libros perfectamente organizados e protexidos en mobles con vidro, nos afectos que ecoan no xeito de se comportaren comigo– eses sinais dunha nación que se nos ocultou. No xantar a Saleta fáleme do seu pai, de Goi; e do meu pai, Ramiro, funcionarios no Concello de Castro de Rei nos anos da República. Como fan cada día, imos tomar café cos tertuliano do Ateneo-Casino. Saleta e mais eu somos as únicas mulleres.

Cando deixo o Val de Lemos para ir cara á Chaira levo na pel ese desasosego elemental, ese devalo cara a certo fascínio que me fai querer todo o que vexo. E levo dous libros: *Versos pra un país de minifundios*, da autoría de Manuel María, que arriba desde a Editorial Nós de Buenos Aires e onde a posición do poeta a respecto do pobo enunciase desta maneira: como o seu pan, bebo o seu viño, falo o seu idioma secular.

O segundo dos libros desacóugame. O seu título, *Del toque del alba al toque de oración*, é de alguén totalmente descoñecido para min, de Francis Jammes, un dos poetas de estima de Manuel María, cecais por esa súa escrita onde ecoa o aletexo amoroso co que ves, tocas, acubillas na man.

A dor do que nos falta, por unha banda, e pola outra a voz íntima, que ule, lúe, fica estantío á espera dese “paxaro prodixioso / que canta en todos os poemas”. O Manuel público e o Manuel íntimo tíñao neses libros tan diferentes que me dera

en prenda. Abraíoume o sentido medido do tempo, a organización campesiña das horas do día, o degoiro pola conversa, a expresión inocente e a ironía –esa sorte de manual de autodefensa– canda o sarcasmo que, andando a obra, localicei na súa poesía civil.

Con vinte e un anos fíxenlle o limiar dun poemario, *Odes nun tempo de paz e de alegría*, que saíu do prelo en Lisboa no 72, unha obra que engarza co sentido que Kafka lle apón á que denomina “literatura menor”. Non pola súa calidade e significación no campo literario senón porque pertence a unha comunitas sen poder, a unha lingua sen papeis, sen normalizar; porque é unha literatura que ten función exemplarizante e está en situación de producir novos enunciados; porque é aquela –agora cito os analistas dos textos do escritor checo, Deleuze e Guattari– que se fai para unha comunitas nacional, política e social, mesmo se as condicións obxectivas, se os tempos da nación, fóra da literatura, aínda non son chegados. [É para os novos e as novas seguidoras do Gramsci lémbrolles que, segundo o pensador marxista italiano, o nacional é o popular].

Manuel María medrou aquí, neste lugar, nas regras e no rigor dese libro de horas que, na cultura labrega indica cando cómpre facer as cousas, que cousas non poden demorar. Aprendeu o respecto pola natureza, a ambigüidade das figuras entre lusco e fusco, a conciencia de finitude que, andando a Chaira, describimos como señardade, a angueira de nomear con xusteza. E escolleu un mundo que se chama Galiza como materia literaria e como actitude ética que o levou a atravesar todos os escenarios e a pór nos ollos e na capacidade de abraio dos cativos e cativas *Os soños na gaiola* canda o teatriño de guiñol. Ou a partillar o rexurdir da (Nova) Canción Galega que fixo e fai dele un dos autores máis musicados. E para alén da súa inmensa e diversa obra poética, máis de mil catrocentos artigos en revistas e xornais falan da súa teima divulgadora e da ansia por conversar e estar sempre, sempre en contacto cos mais.

Anque para chegarmos a poder dicilo así, desta maneira, Manuel esculcou pasaxes escuras, partillou ritos iniciáticos, aplicouse na capacidade de observante: se no bacharelato o oco do galego éralle imposto como “natural” e as prácticas disuasorias no seu uso interceptaban calquera desvío que o fixera saír, aínda de modo incidental, para a tona, nos pregues do real abeiraban aquelas ánimas que pasaran antes pola outra vida, pola **república galeguista** (Fole, Pimentel, Cilistro) e que se axuntaban na “Peña do Méndez” para falaren da “Xeración do 25”, tomar café, intercambiar libros e procurar certa continuidade que axiña localizan na querenza de Manuel María, o mozo, por intervir na esfera pública en que pronuncia unha conferencia no Círculo das Artes de Lugo. O auto-recoñecemento do eu no nós, da poética como ética, da vida como dereito a labrala en todos e cada un

dos espazos que a alentán, volve agromar no proto-escritor que soñou con ouvir a cotovía, que aprendeu a axexar, a escoitar o trebón, a distinguir o tremelar da auga nunha folla, a agardar polo paspallás nas agras. A tribo, Outeiro de Rei, pasa a ser, outra volta, o paradiso arrodado polos catro ríos.

Resistencia e dereito á renacementa, do papel insustituíbel de **pasador** que Manuel María desempeñou coa miña xeración é proba documental esta Casa de Hortas, hoxe Museo, que acolle o seu legado e onde tamén podemos contemplar a pegada dos devanceiros: paixón por andar cada lugar canda a sombra inmensa de don Ramón Otero Pedrayo; aproximación ao marxismo da man do pintor Carlos Maside; a viaxe fabulada que devala dese Álvaro Cunqueiro con figura de abate rococó do XVIII francés, que é como un Manuel María mozo olla para o autor de *Herba d'aquí e d'acólá*. E sempre, sempre, a palabra, o misterio da palabra, que Luís Pimentel proclama.

Deles, desa presada de contertulios que usaban o galego como resistencia e como dereito á renacementa, Manuel María aprendeu a distinguir entre o discurso oficial e a Galiza subalterna, a da lingua marxinalizada e acalada, e albiscou ese segredo, o da literatura como doa preciosa para a muda que se fai en días de festa, unha alfaia que as e os escritores transformaban en razón de ser das súas obras, desa literatura “menor” que ten que moverse nos intersticios do sistema que a abafa. Por iso –outra volta Deleuze e Guattari– esta literatura non poderá evitar sere colectiva e sere política, para alén de inscribirse en momentos de existencia e de enlazar algures con todo o que o golpe militar tronzou.

Para nós, para a xeración pola que Manuel María puxou para a praza e da que foi editor en “Val de Lemos”, o convivio con il lévanos cara a unha paisaxe que está nese proemio ao *Terra Cha* onde don Ánxel Fole di que non é terra de froita, que é terra que arrecende a loureiro, terra de leite onde o paspallás lle canta ao pan. Por iso a obra de Manuel ten o pálpito do Torga de *Bichos* e da “Arte Povera”; por iso harmonizar coa “total plenitude desta terra” é rachar coa norma e traballar –naqués anos de friaxe ilimitada– con materiais humildes, a prol dunha obra que se lle asemella, onde o tránsito entre literatura e vida é, en por si, materia creativa. Talvez por iso cada obra de Manuel María lévame cara aos espellos do artista Michelangelo Pistoletto e as súas xeografías de transformación, ao corpo como corpo, ao corpo-auga, do Azúmara, dos humidais de Caque ou do Olló, ao pequeno regato do Cepelo “que nace e morre en Outeiro”, que non quere emigrar, dinos.

A propósito dunha conversa recente do artista Pistoletto e de Edgar Morin sobre o proxecto colaborativo “Cittadellarte”, que ten por obxecto conectar, pór en relación iniciativas diferentes, o Morin sociólogo e grande observador comenta

que sempre, na historia humana, todo comeza por unha iniciativa, unha innovación, unha mensaxe de carácter aparentemente marxinal, fóra do rego, modesta, e que fica, ás máis das veces, inapreciábel para as e os seus contemporáneos.

E teño para min que iso aconteceu cunha pequena iniciativa coa que o Manuel, **pasador**, nos salferiu a ti, Darío, a min, ao Fiz, ao Lois... O nome, “Val de Lemos”, terma dun lugar concreto que el amou; a forma era “povera”, de urxencia, para uns cadernos poéticos producidos cos medios a bordo –dicían os construtivistas soviéticos– e impresos na gráfica de Villarabide en Sarria. E eses novos obxectos eran mediadores entre as persoas que nos achegabamos á nación e nomes de culto publicados na mesma colección, con Celso Emilio, con Bernardino Graña, con Xosé Neira Vilas. Manuel, o pasador, respondía as cartas cada día, ía ao correo decote e remesaba puntualmente os cadernos de poesía a toda a familia galeguista. Despoixas o milagre acontecía e alguén que coma min facía Xornalismo en Barcelona topaba no buzón unha misiva desde La Habana ou desde Caracas agradecendo “Parolar cun eu, cun intre, cun insecto” e comentando con moito tino, para non me mancar, aqués primeiros poemas.

“Val de Lemos” foi un lugar de lecer e de crenza no futuro; foi a revancha da palabra contra a súa desaparición; foi a lingua galega como sinal das contrabandistas. No meu caso foi algo máis, foi a botella ao mar na procura do que nalgures acontecía; foi o modo de entrar en relación cunha xeración que fixo de min unha persoa amante da política, dos países pequenos e imperfectos e das historias con final aberto. Díxeno así nunha homenaxe a Celso Emilio Ferreiro e repítoo para o Manuel María. Porque usando por veces unha fala surreal, o trampitán; chamando a miña atención para os rastros dun país en desaparición, foime transferindo a capacidade de discernir a lingua negada, a lingua como produción do común, a lingua como marca de clase, a lingua como toma de posición, como materia carnal que manca... e que é unha súa pegada en múltiples poemarios, artigos, pezas dramáticas. Na obra do Manuel a lingua é, sabémolo ben, un dos *topoi* que acada ese marchamo político e colectivo da literatura resistente, cun anticipo en *Documentos personae* e naquel desacougo que lúe nas cicatrices dispersas dos anos da “tebra”, da poesía en pasaxe, sen lugar, que se engarza na falta de senso e de disenso.

Lingua clandestina, lingua pobre, lingua exhibida como emblema, lingua da grande literatura rosaliana, lingua que deturpas, lingua que, en que te comprometes, identificas como nacional-popular. Lingua que o poder tamén sabe ben que é o noso principal signo de renacemento e que planifica arrincar ou tolleitar. Lingua, construción permanente. Lingua para poemas-manifesto que axuden a “alcender unha cerilla”:

O máis urxente de todo neste intre,
 nesta hora que se nos vai das maus,
 que cai ós nosos pés como unha bágoa inútil
 é mostrar o peito ó descuberto
 contra as tronadas que nos ameazan
 desde tódalas direucións da rosa dos ventos
 e dicir verdade en lingoaxe do pobo.

Estes versos imprimíanse na diáspora con debuxos de Luís Seoane na cuberta e saían do “Obradoiro da Corporación Gráfica de Montevideo o 25 de Sant-Iago de 1973, Día de Galicia”. Cando collíamos un exemplar coas mans, cada apontamento, cada pormenor alongaba o seu significado cara ao degoiro e as accións de liberación, das máis persoais ás absolutamente comunais, como modo de partillar momentos de gloria. E eramos parte dun futuro para o que, agora si, tiñamos unha lingua coa que nos expresar.

É Monforte.

É a cidade dos operarios do ferrocarril; a cidade moderna que acollera a asamblea das Irmandades da Fala no 1922; a cidade rodeada de cepas diferentes e de pasoniveis; con cronista, casino, xogos frorais... nesa mesma cidade abeiraba, en setembro do 1970, da man da Saleta e do Manuel, un espazo-proxecto, un signo de distinción igualitario. Falo da librería Xistral, sitio dos recados, cruzamento de información, mostrador tras o que se agacha o *Sempre en Galiza* que, desde Vigo, traía no fardel un home que falaba de sanadoras e de cogomelos, ao que sentín dicirlle o vello Patiño e que despois deu en se chamar Patiño, o vello.

Libreiro, editor, animador de festas, escritor metido á política nos anos de chumbo, Manuel collera o costume de ladear un chisco a cabeza para ollar de esguello ese real que por veces o emociona, que –desde *Advento*– o mantiña coa alma pendurada dun cabelo, e que exercitara de ben neno mentres agardaba a que o oleiro de Bonxe inscribira no peto de gardar os cartos: son de Manoliño de Hortas. Nas ás dos *Oráculos para cavalinhos-do-demo* e do pestanexar da rosa foi cara á historia, en harmonía coa “total plenitude desta terra”. O compromiso coa fala definiuno no persoal e no comunal. Agora é cousa nosa non deixar que este fío tronce. E canda ele, a historia. Dixen.